

۱۷۱۳۴

۷۷۴۴۹

دوست ندارد.

مفهوم تبذیر برخلاف اسراف، تنها واژه‌ای اقتصادی است. تبذیر از ریشه «بذر» یعنی تفریق و پخش کردن چیزی و اصلش از ریختن و پاشیدن بذر است که به طور استعاره درباره کسی که مال خود را بیهوده تلف و پخش می‌کند، به کار رفته است و نیز گفته شده است که تبذیر، انفاق مال در راه معصیت است.

با این توضیحات ملاحظه می‌کنیم که «اسراف» در برابر اقتصاد و میانه روی قرار دارد و به هرگونه تجاوز از حد، در غیر طاعة‌الله و به قصور از حق‌الله اطلاق می‌شود. در قرآنی کریم واژه قصد و مشتقات آن در معانی راست، متوسط و معتدل به کار رفته است. مانند «واقصد فی مشیک» (۴): در راه رفتن اعتدال را رعایت کن.

«ممنهم ظالم لنفسه و ممنهم مقتصد و ممنهم سابق بالخیرات» (۵): از میان آنها عده‌ای بر خود ستم کردند و عده‌ای میانه‌رو بودند و عده‌ای به اذن خدا در نیکی‌ها از همه پیشی گرفتند.

حضرت علی(ع) می‌فرمایند: «علیک بالصدق فی الامور» (۶): بر تو باد میانه‌روی در کارها. در خطبه همام از نشانه‌های متقین و پرهیزگاران می‌فرماید: «و ملبسهم الاقتصاد» (۷) یعنی پوشاکشان میانه بود. یدین معنی، افراط و تفریط در کارها و زندگیشان وجود ندارد. از مجموع اینها چنین بر می‌آید که بین واژه اسراف به معنی اقتصادی آن با واژه تبذیر فرق زیادی وجود ندارد و تنها ممکن است در جهت تمایز بین این دو واژه گفته شود که با توجه به خصوصیات تعبیر لغت‌شناسان در معنی تبذیر، مقصود از این واژه، تلف و ضایع کردن مال است و زیاده‌روی در انفاق‌های شخصی و امور خیریه را شامل نمی‌شود، در حالی که اسراف فراگیرتر از آن و در برگیرنده همه موارد از به هدر دادن و زیاده‌روی در مصارف شخصی و خانوادگی و انفاق‌های مستحب است. و به عبارت دیگر هر تبذیری اسراف است ولی هر اسرافی تبذیر نیست.

از امام صادق(ع) جمله کوتاهی نقل شده است که ممکن است همین نکته را از آن استفاده کرد. آن حضرت فرمود: «ان التبذیر من الاسراف» یعنی تبذیر از اسراف است. در این حدیث شریف، برای اسراف انواع و اقسامی فرض شده که تبذیر شاخه‌ای از آن معرفی گردیده است.

اسراف از نظر قرآن

در قرآن کریم واژه «اسراف» و مشتقات آن مکرر به کار رفته است ولی در بیست و سه مورد لفظ «اسراف» استعمال شده که در سحر مورد، مفهومی ویژه دارد. در غالب موارد، مقصود از اسراف جنبه‌های اخلاقی، عقیدتی و تجاوز از حدود الهی است و تنها در چهار مورد جنبه مالی را شامل می‌شود که با دو آیه «تبذیر»، شش

پژوهشی در واژه‌های «اسراف و تبذیر» در قرآن و روایات

علیرضا معاف؛ قرآن پژوه / دین مقدس اسلام بهره برداری مشروع از نعمت‌های الهی و زیبایی‌های زندگی را مباح و روا و اسراف و زیاده‌روی را حرام و ناروا می‌داند و این بدان جهت است که مسلمان به تناسب امکانات و توانایی و کارایی خود، در برابر جامعه مسئولیت دارد. در این صورت فرد اسرافکار قهراً از اجرای مسئولیت و تعهدات اجتماعی خود باز می‌ماند و از این رهگذر بر پیکر جامعه ضربه می‌زند.

کرده‌ایم و به پیروزی نهایی نزدیک‌تر شده‌ایم. در نتیجه این شعار را در اقصی نقاط عالم و دنیای اسلام و بالأخص ایران اسلامی متجلی کرده‌ایم که ما از تنگناهای اقتصادی نمی‌هراسیم و قدرت آن را داریم که روی پای خود بایستیم و به هیچ قدرتی جز خداوند متعال متکی نیستیم.

مفهوم اسراف

راغب اصفهانی می‌گوید: «السرف تجاوز الحد فی کل فعل یفعله الانسان» (۲): اسراف به معنی تجاوز از حد و معیار در هر کاری است که از انسان سر بزند. گرچه استعمال این واژه در موارد زیاده‌روی در انفاق مال بیشتر است و گاهی به خروج از اعتدال در مقدار خرج کردن مال و زمانی هم به چگونگی بذل مال و مورد، آن اطلاق می‌شود، اما بنا به مفهوم سخن راغب و روح معنی «کل فعل» و بر پایه شواهد فراوان در قرآن و حدیث، اسراف به هرگونه تجاوزکاری و زیاده‌روی گفته می‌شود و در هر حال اسراف عملی است ممنوع و محکوم که مورد خشم و انزجار خداوند متعال است و انسان از آن به شدت منع شده است.

خداوند در سوره اعراف می‌فرماید: «کلوا واشربوا و لا تسرفوا انه لا یحب المسرِفین» (۳): بخورید و بیاشامید و اسراف نکسید که خداوند مسرفان را

دین مقدس اسلام بهره برداری مشروع از نعمت‌های الهی و زیبایی‌های زندگی را مباح و روا و اسراف و زیاده‌روی را حرام و ناروا می‌داند و این بدان جهت است که مسلمان به تناسب امکانات و توانایی و کارایی خود، در برابر جامعه مسئولیت دارد. در این صورت فرد اسرافکار قهراً از اجرای مسئولیت و تعهدات اجتماعی خود باز می‌ماند و از این رهگذر بر پیکر جامعه ضربه می‌زند.

قرآن مجید این حقیقت را در ضمن مباحث اجتماعی در قالب‌هایی زیبا بیان می‌کند و با هشدار به پیروان خود می‌فرماید: «و انفقوا فی سبیل الله ولا تلقوا بایدیکم الی التهلکة» (۱) یعنی در راه خدا انفاق کنید و با دست‌های خود، خود را به هلاکت و نابودی نیفکنید. از این آیه شریفه چنین استفاده می‌شود که اگر مال در راه خدا و به سود جامعه و رفع نیازمندی‌های مردم مصرف نشود سرتوشت آن جامعه و ملت به هلاکت و سقوط می‌انجامد.

صرف‌نظر از اهمیت خودداری از اسراف و تبذیر در دین، از نظر موقعیت خاص کشور اسلامی‌مان، که در محاصره حکومت‌های سلطه‌گر قرار گرفته، اگر ما بتوانیم تجملات زندگی را حذف کنیم و رعایت اقتصاد و میانه‌روی را در همه حال مدنظر و برنامه عمل قرار دهیم، به استقلال کشور کمک

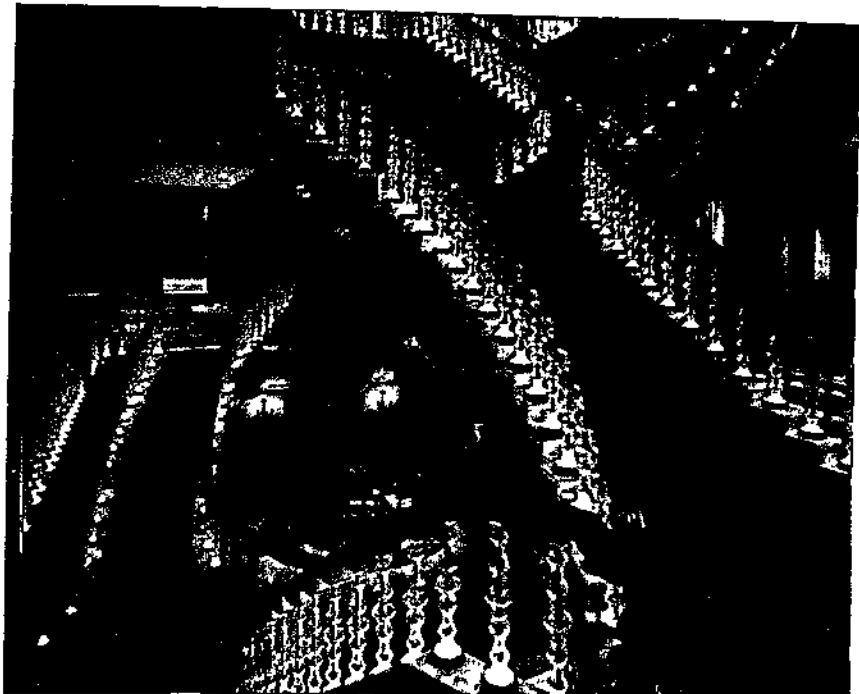
«انا كل شیء خلقناه بقدر» (۱۶): ما هر چیزی را به اندازه آفریدیم.

حساب هر چیزی در پیشگاه خداوند متعال براساس حکمت بالغه او و مصلحت و عدالت و از روی اندازه و به دور از افراط و تفریط است و اساس حکومت را هم عدالت تشکیل می‌دهد و اقامه عدل از اهداف مهم بعثت انبیبی عظام الهی بوده است تا آنجا که معیار مالکیت مشروع را عدم زیان و اضرار و ستم به فرد و اجتماع، و ضابطه انفاق و احسان را کرامت و سخاوت به دور از بخل و امساک و نیز به دور از اسراف و زیاده‌روی قرار داده است و بالاخره تحکیم بنیان اقتصادی جامعه و میان‌روی، مطلوب و مورد تاکید اسلام است.

■ معیار اسراف ■

احادیثی از حضرت امام صادق (ع) نقل است که در مورد اسراف به اصحاب می‌فرمایند: کمترین حد اسراف این است که لباسی را که بیرون خانه برای حفظ آبرو می‌پوشی در داخل خانه نیز بپوشی یا باقیمانده آب و غذا را که در ظرف می‌ماند دور بریزی و یا خرما را خورده و هسته آن را دور اندازی (۱۷). در بعضی از احادیث آمده است که در هنگام وضو گرفتن باید مواظب باشیم که دچار اسراف نشویم و مقدار یک مد (معادل سه چهارم لیتر) آب برای وضو کفایت می‌کند و نیز در ذیل آیه شریفه ۳۱ سوره اعراف: «کَلُوا و اشربوا» حدیثی از حضرت امام صادق (ع) نقل شده است مال و ثروت از آن پروردگار است که آن را در نزد مردم به امانت گذاشته است و به آنها اجازه فرموده که در حد اعتدال و میانه‌روی بخورند و بیاشامند و لباس بپوشند و نکاح کنند، مرکب سواری داشته باشند و مازاد آن را به فقرا مؤمنین ببخشند و بدین‌وسیله اختلافات طبقاتی را از بین ببرند و پراکنندگی‌ها را ترمیم کنند و کسی که این‌گونه عمل می‌کند، آنچه را که می‌خورد و می‌آشامد، اعمالش مباح است و نکاح او و استفاده از مرکبش نیز حلال است و کسی که از این حد تجاوز کند بر او حرام است و سپس فرمود که اسراف نکنید که خداوند مسرفان را دوست ندارد.

از فرمایش امام (ع) که نظرشان را به صراحت اعلام و می‌فرمایند: «من عدا ذلك کان علیه حراما» (۱۸) حرمت اسراف به وضوح آشکار می‌شود و وقتی از حد متعادل و مشخص که در این حدیث شریف بدان تصریح شده تجاوز شد به حرمت می‌انجامد و به دلیل این‌گونه احادیث و یا به دلیل نهی صریح قرآن (لا تسرفوا) اسراف و تبذیر نوعی حریم‌شکنی و عصیان در برابر امر پروردگار و از گناهان کبیره محسوب می‌شود. در حدیثی دیگر می‌فرماید: «کسی که چیزی را در غیر راه خدا اتفاق کند او مبذر است و کسی که در راه خدا چیزی را اتفاق کند او مقتصد

اجتماعی است و فقر و محرومیت‌بیشتر به دنبال دارد همین نوع اسراف است و هر مسلمان با توجه به وظیفه و تعهد و مسئولیتی که در برابر خداوند و اجتماع دارد لازم است در مخارج زندگی خویش رعایت اعتدال را بکند و جدا از اسراف پرهیز کند.

ب) اسراف به خاطر دیگران: وقتی انفاق از حد تعادل خارج شود نسبت به انفاق شونده و انفاق‌کننده هر دو عوارض سوء و زیانبار خواهد داشت، به این جهت است که قرآن مجید وقتی در آیاتی از سوره شریفه فرقان ویزگی‌های مؤمنان و بندگان واقعی را بر می‌شمارد یکی از آن ویزگی‌ها را این‌گونه معرفی می‌فرماید:

اذا انفقوا لم یسرفوا و لم یقتروا و کان بین ذلک قواما (۱۱): کسانی هستند که هرگاه انفاق کنند نه اسراف می‌کنند و نه سختگیری، بلکه در میان این دو اعتدالی دارند و نیز قرآن، خطاب به حضرت پیامبر (صنی الله علیه و آله) می‌فرماید: و لا تجعل یدک مغلوله الی عنقک و لا تبسطها کل البسط فتقعد ملوما محسورا (۱۲): هرگز دستت را بر گردنت زنجیر مکن (و ترک انفاق و بخشش منما) و پیش از حد آن را مگشا تا مورد سرزنش قرار گیری و از کار فرومانی. و در همین رابطه حضرت علی (ع) می‌فرمایند: «ما عال امره اقتصد» (۱۳): کسی که میانه‌روی پیشه سازد تنگدست نگردد، و حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) می‌فرمایند: «من اقتصد اغناه الله و من بذر افقره الله» (۱۴): هر کس در دخل و خرج میانه‌روی کند خدا بی‌نیازش می‌کند و هر کس اسراف و تبذیر نماید خداوند فقیرش گرداند.

زیربنای آفرینش بر تعادل گذاشته شده است «و کل شیء عنده بمقدار» (۱۵): و هر چیزی نزد او مقدار معینی دارد. و در مورد دیگر می‌فرماید:

آیه می‌شود. آیاتی که تنها ظهور در جنبه‌های اقتصادی دارند عبارتند از: انعام، آیه ۱۴۱، اعراف، آیه ۳۱، فرقان، آیه ۶۷، اسراء، آیات ۲۷ و ۲۸. حال به ذکر چند آیه می‌پردازیم:

۱ - وات ذالقریبی حقہ و المسکین و ابن السبیل و لا تبذر تبذیرا ان المبذورین کاموا اخوان الشیاطین و کان الشیطان لربه کفوراً (۸). و حق نزدیکان را بپرداز! (همچنین) مستمند و در راه‌مانده را و هرگز تبذیر مکن چرا که تبذیرکنندگان برادران شیطانند و شیطان کفران (نعمت‌های) پروردگار کرد.

واژه «تبذیر»، تنها یک واژه اقتصادی است و در قرآن کریم تنها در همین دو آیه از سوره اسراء به کار رفته است. و شاید در قرآن کریم کمتر مواردی بتوان پیدا کرد که با چنین لحن تند و شدیدی از عملی نهی شده باشد.

۲ - خذوا زینتکم عند کل مسجد و کلاوا و اشربوا و لا تسرفوا انه لایحب المسرفین (۹): زینت خود را در هر مسجد برگزید و بخورید و بیاشامید و اسراف نکنید همانا که خداوند مسرفان را دوست نمی‌دارد.

■ آیات اسراف مالی ■

آیات مربوط به زیاده‌روی در صرف مال شامل دو بخش است:

الف) اسراف در مصرف شخصی: می‌فرماید: کلاوا من ثمره اذا اثمر... (۱۰): از میوه آن به هنگامی که به ثمر می‌نشیند بخورید و حق آن را به هنگام درو بپردازید، اسراف نکنید که خداوند مسرفان را دوست نمی‌دارد.

بنابراین اسراف که در بعد اقتصادی بیشتر مورد توجه است و موجب تضعیف بنیه مالی محرومان و لذت‌طلبی مسرفان می‌شود و از بلاهای بزرگ

است» (۱۶). در اینجا معلوم می‌شود که بذل و بخشش اگر به قصد و نیت الهی نباشد حکم اسراف را دارد.

معیار و ملاک هزینه‌ها

توجه به این نکته ضروری است که هر کس چقدر حق هزینه دارد که وقتی از آن حد گذشت مشمول اسراف می‌شود و باید از آن خودداری کند. به اعتباری مصرف و مخارج زندگی را می‌توان به دو قسم تقسیم کرد: مخارج روا و مخارج ناروا. قضاوت در مورد روا و ناروا بودن مخارج، با عرف و افراد اجتماع است. همان‌طور که قضاوت در مورد اباحه و حرمت به دست شرع است، هر کس بر اساس ایمان و عدل اسلامی موظف است زندگی خویش را طبق شأن و موقعیتی که در اجتماع دارد تنظیم کند (البته این با معنی مساوات اسلامی منافاتی ندارد، زیرا این تفاوت بر اساس تفاوت در شهرت و ضعف استعداد و میزان تلاش و فعالیت هر کس و مراحل مختلف افراد است). مثلاً در باب خمس داریم که افراد در مورد منافع کسب باید مخارج سالانه خود را طبق شأن تأمین کنند و آنچه از این معیار اضافه باشد مشمول خمس می‌شود و یا در باب زکات شرط است که نیازمندی می‌توانند آن را دریافت کنند که هزینه لباس و غذا و سایر مخارج ضروری زندگی آنان تأمین شود و توسعه باید تا هم‌سطح سایر افراد قرار گیرند.

در مورد نفقه زن که بر عهده شوهر است معیار چنین است که مرد خوراک و پوشاک زن را در حد شایسته و شرافتمندانه که در خور شأن و موقعیت اجتماعی اوست تأمین کند؛ در این زمینه قرآن مجید می‌فرماید: «و علی المولود له رزقهن و کسوتهن بالمعروف لا تکلف نفس الا وسعها» (۲۰)؛ بر آن کسی که فرزند برای او متولد شده (پدر) لازم است خوراک و پوشاک مادر را به طور شایسته و در مدت شیردهی بپردازد حتی اگر طلاق گرفته باشد. هیچ کس موظف به بیش از مقدار توانایی خود نیست.

می‌بینیم آن قسمت از مخارج و هزینه‌هایی که با موقعیت اجتماعی و شئون زندگی انسان موافق و سازگار است اقتصاد و تقدیر معیشت است و آنچه از این حد و مقدار تجاوز کند، اسراف و زیاده‌روی است و موجب غضب پروردگار خواهد بود. شاید نتوان معیار و مقدار معینی برای اسراف در نظر گرفت، بلکه اسراف مفهومی است که در افراد مختلف و اوضاع گوناگون و اجتماعات مختلف مصادیق متفاوت و مختلفی می‌یابد، مثلاً ممکن است پوشیدن لباس و یا خوردن غذایی خاص در شرایطی که در جامعه نیازمند و محتاج وجود ندارد اسراف نباشد اما همان پوشاک و خوراک در جامعه‌ای فقیر و یا زمانی خاص زیاده‌روی و اسراف محسوب شود و این خود، توجه دادن فروتمندان است به این که مسائل مهم‌تر را در

نظر بگیرند و تمام ابعاد زندگی خود را زیر نظر گیرند و احساس مسئولیت کنند و بدانند که همگان در پیشگاه ایزد متعال مسئولند، مسئول در برابر خود و جامعه خود. غنی باید در فکر فقیر و رفع نیازهای او باشد که در تعالیم اسلام بر این مسئله تأکید فراوان شده است و برای نمونه علاوه بر آیات شریفه قرآنی که وارد شده است به این کلام مشهور حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) استناد می‌شود که فرمود: «من اصبح و لا یهتم بامر المسلمین فلیس بمسلم». پس باید غنی در فکر فقیر و در راه رفع حوائج او باشد و افراد کم‌درآمد در مرز خود حرکت کنند تا امتیازهای نابجا از میان برود و اصول در جامعه رشد کند و بحران‌های اقتصادی پدید نیاید.

اسراف موجب تنگدستی و فقر است

در حدیثی از امام علی (ع) آمده است که «القصد مثره و السرف مثواه» (۲۱) یعنی اقتصاد و میانه‌روی موجب ثروتمندی و اسراف و ولخرجی موجب سقوط و فقر می‌شود و نیز امام زین‌العابدین (ع) از رسول خدا (صلی الله علیه و آله) نقل می‌فرماید که فرمود: «ثلاث منجیات فذكر الثالث القصد فی الغنی و الفقر» (۲۲)، حضرت رسول سه عامل برای نجات معرفی می‌فرماید که سومین آن میانه‌روی و اعتدال در توانگری و نیازمندی است. پس افراد توانگر هم حق ندارند به پهنه این که امکانات مالی وسیع دارند به اسراف پردازند. نکته مهمی که از این حدیث استنباط می‌شود این است که اسراف و تبذیر موجب فقر و تنگدستی است.

اسراف که همیشه حرام است

سه قسم اسراف است که در همه جا و در همه حالات حرام است و اختصاص به شخص یا زمان

یا جای خاصی ندارد.

۱- ضایع کردن مال و بی‌فایده کردن آن، هر چند آن مال کم باشد مانند بقیه ظرف آب را ریختن در جایی که آب کمیاب باشد و به آن مقدار، رفع نیاز می‌شود یا لباسی را که قابل استفاده دیگران است، پاره کردن و یا دور انداختن و یا خوراکی را نگه داشتن و به دیگری ندادن تا این که ضایع و تباه شود و یا دادن مال به دست صغیری که آن را تلف می‌کند و نظایر اینها.

حضرت صادق (ع) میوه نیم‌خورده‌ای را دیدند که از منزل ایشان بیرون انداخته شده بود. آن حضرت ناراحت و خشمگین شدند و فرمودند این چه کاری است که کردید؟ اگر شما سیر شده‌اید بسیاری از مردم هستند که سیر نشده‌اند، پس به آنهایی که نیازمندند بدهید.

متأسفانه در حال حاضر می‌بینیم در جامعه اسلامی، چه مقدار از غذاها و یا میوه‌هایی که قابل استفاده است در سطول‌های آشغال و زباله‌دان‌ها ریخته می‌شود! در حالی که افراد بسیاری به آن نیاز دارند. نسبت به دور ریختن تنم طعام مخصوص خرده نان (مگر در صحرا برای حیوانات) روایات تهدیدآمیزی رسیده است که ذکر آنها موجب طول کلام است.

۲- از موارد اسراف، صرف کردن مال است در آنچه به بدن ضرر برساند، از خوردن و آشامیدن و غیر آنها و نیز خوردن چیزی پس از سیری هر گاه مضر باشد. همچنین صرف مال در آنچه که برای بدن نافع و به صلاح آن است، اسراف نیست.

۳- صرف کردن مال در مصرف‌هایی که شرعاً حرام است مانند خریدن شراب و آلات قمار و اجرت فاحشه و خواننده و رشوه‌دادن به حکام و صرف کردن مال در چیزی که ظلمی در بردارد یا ستمی به مسلمانی می‌رساند و نظیر اینها. چنین

